Els sistemes de protecció a les infàncies

Els circuits socials

Encarna Medel García

PID_00160498

UOC
Universitat Oberta de Catalunya
www.uoc.edu

Cap part d'aquesta publicació, incloent-hi el disseny general i la coberta, no pot ser copiada, reproduïda, emmagatzemada o transmesa de cap manera ni per cap mitjà, tant si és elèctric com químic, mecànic, òptic, de gravació, de fotocòpia o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia per escrit dels titulars del copyright.

Índex

Introducció 5

Objectius 6

1. Protecció a les infàncies des d'una mirada històrica 7
1.1. L'encàrrec social 8
1.2. Les institucions protectores 10
1.3. El Tribunal de Menors 10
1.4. Infància desprotegida i intervenció familiar 11

2. La protecció a les infàncies avui 13
2.1. El marc d'època 13
2.2. La intervenció familiar en el marc de l'estat del benestar 15
2.2.1. Ideologies de control social 16
2.2.2. El lloc del saber 18
2.2.3. Efectes del saber cientificotecnològic en el camp de la protecció 19
2.3. Què entenem per protecció a les infàncies? 20
2.3.1. Què necessita un infant? 21
2.3.2. La infància en risc i la infància desemparada 21
2.3.3. Les formes de risc en la intervenció de dispositius d'atenció a les infàncies 23

3. Els marcs legals 26
3.1. Normativa internacional 26
3.2. Normativa estatal 26
3.3. Normativa autonòmica 27

4. Els processos d'actuació 29
4.1. La prevenció dels riscos 29
4.2. La detecció i l'avaluació 30
4.2.1. La detecció 30
4.2.2. L'avaluació 38
4.3. Els circuits de protecció 40

5. El treball amb famílies 43

6. La funció educativa 44

7. El treball en xarxa 45

Resum..... 47

Activitats..... 49

Bibliografia..... 50

Introducció

És a partir dels canvis socials als segles XVIII i XIX, quan s'inicia la participació de l'estat en les qüestions familiars amb l'aparició de les lleis i polítiques socials que pretenen regular el dret a l'educació, la salut, el treball, l'assistència...

Al llarg de dos segles aquestes prescripcions han anat adoptant diverses formes i s'han anat adaptant a les realitats emergents de cada època, però les seves marques fundacionals han persistit fins avui dia i es reflecteixen en les maneres d'avaluar i actuar amb les famílies i les infàncies susceptibles d'accedir als circuits de protecció social.

L'aplicació tècnica d'aquestes polítiques socials, de vegades lligada a posicions moralitzadores i arbitràries, planteja una sèrie d'interrogants en relació amb els efectes originats per aquests models d'intervencionisme social.

En aquest mòdul presentarem els diferents elements presents en els circuits d'atenció a les infàncies i les seves famílies i farem una anàlisi crítica dels principis que els fonamenten i els efectes que produeixen.

Objectius

En aquest mòdul trobareu els materials didàctics necessaris per a acomplir els objectius següents:

1. Fer un recorregut històric sobre les polítiques de protecció a les infàncies i l'intervencionisme social.

2. Analitzar els models d'intervenció familiar en el marc de l'estat del benestar.

3. Descriure els marcs legals reguladors de la protecció a les infàncies.

4. Descriure i analitzar els processos d'actuació en relació amb les infàncies en situació de vulnerabilitat social.

5. Descriure les funcions de la xarxa de professionals que participen en els diversos processos de protecció.

6. Definir la funció de l'educació social en el marc de les infàncies.

1. Protecció a les infàncies des d'una mirada històrica

Les lògiques que subjeuen als models de protecció a les infàncies actualment, les podem interpretar des del seu correlat històric.

Els canvis socials i econòmics que va produir el liberalisme als segles XVII, XVIII i XIX a Europa van tenir efectes importants, entre els quals destaquen:

- Una nova organització social i particularment un nou valor a la família.
- L'augment dels infants abandonats a causa de la nova situació econòmica i el creixement de les ciutats.

Lectura recomanada

P. Aries (1987). *El niño y la vida familiar en el antiguo régimen*. Madrid: Ed. Taurus.

La concepció de la família com a institució responsable de la socialització dels seus membres té els seus orígens en aquesta època. Fins llavors la família només vetllava per la seva conservació i donava referències per a la identificació per mitjà de la tradició. La situació canvia i, amb aquesta, el paper de la família; aquella socialització garantida per un cercle ampli de parents i veïns s'anirà convertint en una funció familiar. És a partir de llavors quan la família es començarà a organitzar al voltant de l'infant i de les seves necessitats. Apareixen millores importants en relació amb les atencions dels infants pels efectes que representa de valoració per a la família (l'infant com un bé valorat) i per a l'estat com a mecanisme de control social que evita la vagabunderia.

Lectura recomanada

U. Santamaría (1981). El pilluelo de París. *El viejo topo*, 58.

Paral·lelament, les transformacions socials produeixen un gran nombre d'**infants abandonats** i, amb això, un canvi en les mentalitats; l'antiga mendicitat començarà a ser un problema d'ordre públic i naixerà el concepte de **perillositat social** aplicat a aquestes infàncies. En aquest context, i a favor del *bé social*, el liberalisme proposarà algunes pràctiques, que podem considerar el germen d'algunes de les polítiques que actualment s'apliquen en la intervenció a la infància en risc social. Amb la finalitat d'impedir la influència patògena del vincle de l'infant amb la seva família, es comencen a aplicar pràctiques de separació de l'infant de la família. Constitueix una **pràctica preventiva** de futures situacions de desordre social.

Lectura recomanada

Donzelot desenvolupa el concepte de perillositat social, associat a la infància en perill, a:

J. Donzelot (1979). *La Policía de las Familias*. València: Pre-Textos.

Michel Foucault, en el seu ja clàssic llibre titulat *El nacimiento de la clínica*, assenyalava el segle XVIII com el moment en què, a causa d'un canvi de perspectives i d'estructures, naixien les organitzacions modernes encarregades de la prevenció.

El mateix autor (a Donzelot) fa referència a la **biopolítica** com a proliferació de les tecnologies polítiques que actuaran sobre el cos, la salut, les maneres d'alimentar-se i d'allotjar-se, l'espai de vida (sobretot l'espai quotidià a partir

del segle XVIII). La ciència de la política consisteix, doncs, a regular tot el que es relaciona amb l'estat actual de la societat, consolidar-la, millorar-la i fer de tal manera que tot contribueixi al benestar dels membres que la componen.

S'estableix una mirada nova sobre el cos, que fa possible la referència a normes que serviran de suport a un discurs social nou. Això justificarà la intervenció política en certs sectors i classes socials, sota la forma de l'autoritat pública en l'àmbit sanitari. Aquest procés desembocarà, un segle després, en el concepte de salut pública, en el qual s'associen les nocions d'higiene i progrés social: neix el discurs higienista. Les nocions del discurs higienista persisteixen fins i tot en els nostres dies, i entre aquestes destaquen:

> Prevenció de causes, eugenèsia, control de factors de risc, poblacions en risc, intervenció per a prevenir riscos, etc.
>
> (Núñez, 2010)

1.1. L'encàrrec social

Es va configurant una acció social basada en l'exclusió de l'infant de la font de desviació que constitueix la família. Es constata que la reclusió dels infants abandonats o maltractats es converteix en l'única alternativa possible per a resoldre el problema creixent de la perillositat social.

El discurs que justificava la separació de l'infant de seu medi familiar (origen de les pràctiques aplicades actualment) es basava en els principis següents:

Lectura recomanada

A. M. Platt (1969/1982). *Los salvadores del niño o la invención de la delincuencia*. Mèxic: Siglo XXI.

1) L'existència d'un risc per a l'ordre públic que calia preservar. D'aquesta manera, les primeres intervencions sobre la infància en risc es duen a terme pel risc que aquests subjectes comporten a la societat. Veiem com la consideració que subjeu en aquest principi identifica les causes de les dificultats en l'individu mateix i no en les condicions socials en les quals s'inscriu la seva trajectòria.

2) El mal funcionament de la família situa els subjectes en una situació de perillositat social. Es construeix així una relació causa-efecte que comporta el parell famílies perilloses, produeixen infants que alhora es troben en una situació de perill i de perillositat social.

3) El menor en situació de risc social és una víctima dels seus pares.

4) La intervenció social serà de caràcter terapèutic o correctiu, amb la finalitat que el menor no mantingui les conductes desviades apreses en un entorn familiar degradat.

És així com la pràctica protectora de la infància s'ha sumit analògicament en la pràctica correctora. S'acaba equiparant el menor d'edat desprotegit amb el menor d'edat delinqüent. Platt (1982) fa un recorregut interessant per la histò-

ria dels moviments de la "salvació de l'infant" que, en el seu intent de vigilància, moralització i reeducació, aconsegueix crear noves categories de mal comportament o desviació fins al moment desconegudes. Aquestes consideracions comporten intervencions correctives destinades a la futura adaptació social. Aquestes pràctiques conviden a esborrar aquelles marques que la família havia deixat impreses en les conductes i la personalitat dels menors. El discurs se centra en l'infant, les marques que hi identifica i, en conseqüència, l'acció recau sobre ell.

Per a això, s'avaluen les dificultats de cada menor per a promoure posteriorment accions socials destinades a la reeducació i així procurar l'abandonament de les pautes apreses en l'entorn familiar.

Els sistemes de valoració de les dificultats d'aquestes infàncies es fonamentaven en un objectivisme, que es recolza en els principis següents:

Lectura recomanada

J. Bentham (1984). *El panóptico*. Madrid: La Piqueta.

- L'observació del menor per a identificar les marques conductuals que explicitaven la "malaltia familiar". En aquest sentit el control de la conducta era fonamental, ja que la causa de la intervenció remet a la necessitat de control social.

- El coneixement sobre el subjecte es construeix a partir de la sumatòria d'observacions individuals, des d'una lògica empírica que no requereix constructes teòrics.

- Es parteix d'una relació causa-efecte.

- La possibilitat d'especificar tots els procediments de recollida de dades.

- La total exterioritat de les dades conduirà a pràctiques basades en la vigilància i en la transparència.

Veiem com, a partir de l'encàrrec social (recloure i canviar els infants víctimes d'una situació familiar patològica), neix un discurs que empara teòricament i pràcticament un tipus d'actuacions que sotmeten el subjecte a un domini totalitzador de la seva vida (sistemes de sales, rutines, espais...).

Lectura recomanada

E. Goffman (1984). *Internados*. Madrid: Amorrortu-Murgía.

En nom de la protecció de l'infant el recloem per modificar la seva conducta. Aquestes pràctiques justifiquen tots els tractaments correctors necessaris, i eludeixen el que es relaciona amb l'adaptació a un context totalment aliè. Qualsevol conducta desviada corrobora la malaltia familiar. Els comportaments antisocials com a efecte de la separació (Winnicott, 1986) confirmen la malaltia familiar i els efectes en la personalitat dels fills.

L'atenció no respon al requisit bàsic de treballar per a la promoció i l'adquisició d'un patrimoni cultural, partint de la seva història per a orientar un futur, sinó que disfressa amb pràctica rehabilitadora el control social dels infants i de les seves famílies.

Lectura recomanada

Són d'un gran interès les aportacions de Winnicott en relació amb els efectes de la separació d'infants i adolescents. Treballa el concepte de la *conducta antisocial* com a efecte d'una privació.

D. W. Winnicott (1986). *El niño y su mundo externo*. Buenos Aires: Paidós.

D. W. Winnicott (1990). *Deprivación y delincuencia*. Buenos Aires: Paidós.

1.2. Les institucions protectores

El programa social dels il·lustrats del segle XVIII va consistir a més en les mesures repressives contra els ganduls i l'assistència als pobres per mitjà d'un pla de policia de pobresa, i va fomentar per tot el país una xarxa **d'hospicis**. Els objectius d'aquests hospicis eren l'assistència, la reeducació i la simple repressió.

Aquestes institucions, de caràcter reeducatiu, constituïen un recurs intermedi entre les mesures repressives de caràcter penal i les mesures assistencials de caràcter social. Els usuaris d'aquestes institucions constitueixen un grup heterogeni compost per ganduls, delinqüents, orfes i desemparats.

Els hospicis representen un espai per a regular la mendicitat lliure, que quedarà prohibida. Es tracta d'un dispositiu de control eficaç que institueix la pobresa. Una altra forma d'exercici del poder sobre les dinàmiques socials difícils de controlar.

Al començament del segle XIX, es produeix un canvi en l'orientació d'aquestes institucions i la seva conseqüent funció social, i progressivament es renuncia a la dimensió assistencial de la pobresa per a donar atenció prioritària a la infància i adolescència en situació d'abandonament.

1.3. El Tribunal de Menors

El Tribunal de Menors s'instaura l'any 1912 i, com afirma Donzelot, "distribuye las penas selectivamente". La seva funció consisteix a administrar la justícia entre els infants, i estableix mesures educatives en un espai obert, en què la presó constitueix una mesura excepcional.

Avalua els individus, examina tant el menor com el seu medi. Per a això s'obren expedients i s'elabora **l'informe social** (de màxima vigència en els nostres dies) per mitjà d'un acostament circular a la família, un interrogatori i una verificació de la forma de vida de la família. Es concreta amb una valoració psicològica de l'infant i les capacitats educatives de la família.

En aquest treball adquireix una importància rellevant la psiquiatria, com a disciplina que permetia completar l'informe. En l'expansió de la psiquiatria cal assenyalar la importància de l'escola, com a observatori dels comportaments i medi per a valorar la normalitat o anormalitat dels infants.

Les famílies valorades en els expedients es corresponen amb tipologies diverses (Donzelot, 1979):

- Les **famílies desestructurades**, caracteritzades per la inestabilitat laboral, la immoralitat i la brutícia. En aquests casos les denúncies procedien de persones o institucions, com els veïns o l'escola. La intervenció que es produïa era de llarga durada i en medi obert.

- Les **famílies constituïdes**, el principal problema de les quals estava en l'exterioritat dels menors al carrer. Porta al trasllat de l'autoritat familiar a una autoritat social, que garanteix l'atenció educativa per mitjà de mesures disciplinàries.

- Les **famílies carencials** són aquelles en les quals un dels cònjuges o tots dos havien mort o havien estat víctimes d'una incapacitat decisiva. La tendència general s'orientava a l'ingrés en hospicis.

En tot aquest terreny, s'assenyala la importància del psicologisme com a substitut del jurídic, ja que permet evitar en les famílies comportaments resistents als internaments imposats i, en general, permet la vigilància i el control.

1.4. Infància desprotegida i intervenció familiar

> "Apoyándose una sobre otra, la norma estatal y la moralización filantrópica sitúan a la familia en la obligación de tener que retener y vigilar a sus hijos si no quiere ser ella misma objeto de una vigilancia y de una disciplinarización."
>
> (Donzelot, 1979, p. 87)

Donzelot (1979), seguint la línia d'anàlisi exposada sobre la família, considera que aquesta s'esfuma en profit d'allò que és social, i és alhora reina i presonera: el conjunt de pràctiques de transformació de la família són també les que estableixen les formes d'integració moderna, que donen a les nostres societats el seu caràcter particularment policíac. I així, la famosa **crisi de la família** deguda al seu alliberament apareixerà no com una cosa intrínsecament contrària a l'ordre social sinó com una condició de possibilitat de la seva emergència.

Policia

Donzelot defineix el concepte de ***policia*** des d'una accepció molt més àmplia que l'actual i engloba tots els mètodes de desenvolupament de la qualitat de la població i del poder de la nació.

Ni destruïda ni conservada, la família és una instància en la qual l'heterogeneïtat de les exigències socials pot ser reduïda o funcionaritzada i estableix una pràctica que posa en flotació les normes socials i els valors familiars, i que crea alhora una circularitat funcional entre allò que és social i allò que és econòmic. És a dir, la intervenció amb la família comença justament quan aquesta cobra vida pròpia. Discretament i des de la perifèria s'ha legislat la seva vida quotidiana (salut, educació, habitatge...).

Intervenció

Remet a les operacions consistents a actuar **sobre** les persones (oposat a actuar **amb** les persones).

Quan s'intervé per a protegir els menors des de societats preocupades per la gestió dels infants abandonats, delinqüents o rebels a l'autoritat familiar, en molts casos es troba la resistència del poder patern, que en algun cas s'oposava a la seva intervenció. Però davant d'això, arran d'algunes lleis (1889, 1898, 1912), es transfereix aquest poder també a filantrops, metges, magistrats, etc., la qual cosa representa una relació nova amb la família, en la qual aquesta està obligada a vigilar els seus fills si no vol ser **objecte de vigilància**.

2. La protecció a les infàncies avui

En l'apartat següent analitzarem l'actualitat com a espai de confluència de canvis que atorguen un lloc nou a la infància i al mateix temps recuperen pràctiques que porten l'empremta dels discursos higienistes analitzats en els apartats anteriors.

2.1. El marc d'època

Els canvis socials de les últimes dècades (món marcat per la globalització, la societat de consum i el neoliberalisme...) han comportat importants modificacions en el llaç social dels subjectes, en el paper que interpreten els adults, el valor de la cultura...

Els processos de globalització han tingut conseqüències importants en la fracturació de teixits socials que havien sostingut històricament els subjectes. Les relacions estatals amb el mercat desregulen el marc que garanteix al subjecte uns drets i deures, i aquesta falta de garantia produeix el desemparament de molts subjectes. Es produeix una dinàmica de relació entre estat i subjecte absent de regles.

Lectures recomanades

Z. Bauman (2002). *Modernidad líquida*. Madrid: FCE.

Z. Bauman (2005). *Vidas desperdiciadas. La modernidad y sus parias*. Barcelona: Paidós.

Z. Bauman (2007). *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida*. Barcelona: Arcadia.

Els **vincles socials** es transformen en una cosa molt laxa, i es desdibuixa la relació entre les eleccions individuals i els projectes col·lectius. El pes de la construcció de pautes i la responsabilitat del fracàs recauen directament sobre l'individu (Bauman, 2002). Els valors de la modernitat hi són presents però cap no disposa de prestigi ni autoritat suficient per a instituir-se, i aquesta caiguda de tota "narrativa en la que anclar es la que modifica las condiciones de un posible encuentro" (Duschatzky, 2001, p. 133).

> El subjecte no es defineix a partir de la relació amb altres, sinó a partir de si mateix. Inscrit en la inèrcia d'una empenta voraç al consum. El subjecte consumidor ha substituït el subjecte ciutadà. El consumidor, a diferència del ciutadà, no s'inscriu en les coordenades del temps, és un subjecte de l'immediat, de la satisfacció que li ofereix com a il·lusió permanent el mercat. Ho veiem en diversos espais educatius en què els subjectes apareixen saturats d'estímuls, d'objectes, com es pot desitjar quan es té tot? És un subjecte que es construeix fora de les coordenades de la llei, del temps històric i del vincle.

Touraine (2005) ens ensenya una nova clau interpretativa a partir de l'anàlisi del nou paradigma: el **paradigma cultural**.

L'autor planteja que en el paradigma cultural és l'actor social mateix qui es legitima, i tendeix a desaparèixer tota referència a la societat com a principi de legitimitat. En el paradigma cultural el subjecte es construeix a partir d'una identitat envers ell mateix, a partir de les seves eleccions. No hi ha referències universals que permetin llocs identitaris per al subjecte, es forma a partir de la voluntat de l'individu de ser actor de la seva existència pròpia.

Bauman (2002) analitza els canvis socials i les seves repercussions en l'**estatut d'adult** i **la seva funció**:

> "La modernidad sólida era el mundo de los legisladores, creadores de rutinas, mundo de autoridades; líderes que sabían lo que era mejor y maestros que enseñaban a seguir adelante. La modernidad líquida no ha abolido las autoridades creadoras de ley, sino ha permitido que coexistan pero sin que mantengan su potestad durante demasiado tiempo. Cuando las autoridades son muchas tienden a cancelarse entre sí, y la única autoridad posible es la de quien debe elegir entre ellas".
>
> (Bauman, 2002, p. 26)

Això comporta els seus riscos, ja que el subjecte perd les referències que l'orientaven en un rumb i queda deslliurat a si mateix. La contradicció de la modernitat fluida és que la caiguda de les figures d'autoritat i la desregulació conseqüent tenen com a conseqüència l'exercici d'una llibertat individual sense límits, que produeix en alguns dispositius el retorn a processos basats en fórmules de control radical.

En la família, la caiguda de la funció paterna com a funció que possibilita la incorporació de l'individu en el món simbòlic comporta diverses formes de desregulació i protecció, com veurem més endavant.

Els **llocs socials** no estan clarament definits, no es poden predir clarament les possibilitats d'ocupar-los i, el que és més important, les conseqüències d'ocupar un lloc no són per a tota la vida. En termes d'Augé (1992), veiem com proliferen els no-llocs (en contraposició amb el lloc com a espai identitari) i els defineix com a espais amb finalitats de passatge, en què els individus transiten, més que establir una relació amb altres subjectes o fer d'aquest passatge una experiència, un ancoratge... reben un missatge homogeni, igual per a tots, sense més efectes de subjectivació.

La **família** es troba en un escenari en el qual els llocs i les funcions no són precisos, en què no hi ha ideals comuns que orienten un camí a seguir. Cada un ha de dibuixar el seu trajecte propi. Els pares tenen veritables dificultats per a trobar espais en els quals es puguin interrogar i autoritzar en relació amb les preguntes que acompanyen l'educació dels seus fills. Abans d'arribar a construir un criteri propi tenen un arsenal de prescripcions, en forma de manuals segons l'ús, acompanyat de l'assessorament de múltiples experts amb un gran nivell d'especialització. En aquest procés les infàncies corren un gran perill de patir noves modalitats de maltractament, ja que en aquesta pèrdua d'autoritat parental es perd també la dimensió educativa i és llavors quan es psicologitza (es redueixen els problemes dels infants a traumes i es busquen

respostes estàndard), es medicalitza (amb la invenció de nous trastorns que són reduïts a base de fàrmacs), es *polititza* (veiem nombroses polítiques de control a la família) i es judicialitza (nombroses dificultats d'ordre educatiu que es resolen als jutjats).

El discurs de la ciència tracta en termes de veritat objectiva el que succeeix als infants i els assigna una categoria que implica uns cursos d'acció protocolaritzats. Els pares s'inhibeixen en la seva funció educativa perquè hi ha factors externs que determinen la realitat. És així quan l'educació perd la potestat de la pregunta i la invenció. És llavors quan el pare no sap i pregunta al psicòleg com a garant i en darrer terme al neuròleg, i així successivament. En aquesta història ningú no està disposat a suportar el que ignora (Lajonquière, 1998).

D'altra banda, hem vist com les marques del discurs higienista persisteixen en els nostres dies.

L'**educació** (i l'educador social des del seu encàrrec) s'inscriu en llocs que fan encàrrecs als professionals des de lògiques hegemòniques basades en la gestió i el control de poblacions. En el cas de la **infància en risc**, l'educador, juntament amb professionals de disciplines diverses (psicologia, treball social...) desenvolupa la funció de valorar els riscos i desplegar estratègies d'actuació. La situació paradoxal d'atendre situacions susceptibles de control el convoca a diferenciar les diferents funcions que pot dur a terme (de control, d'assistència o educatives).

A aquesta qüestió podem afegir la dificultat de treballar des de l'educació des d'una aposta de vincle i d'acollida en un moment històric en què predomina l'individualisme més ferotge.

Llavors estem enfrontats a una tasca complexa, davant d'un abisme a què cal enfrontar-se i fer el salt. L'educació en l'època actual constitueix una veritable presa de posició, un veritable desafiament que implica anar contracorrent dels ideals d'una època en què predominen molts dels valors contraris als que sostenim des d'aquesta proposta d'educació.

2.2. La intervenció familiar en el marc de l'estat del benestar

A continuació analitzarem la funció de l'estat del benestar com a garant dels drets de la infància i la família i al mateix temps com la porta d'accés a un intervencionisme social que comporta nous riscos.

2.2.1. Ideologies de control social

Hem vist com la intervenció familiar té els seus orígens en el pas de l'estat absolutista a l'estat liberal. La intervenció familiar modifica el patriarcat familiar en un patriarcat d'estat. És a dir, transforma la família com a "subjecte" de govern, en una família "objecte" de govern.

Lectura recomanada

C. Rey (1994). Intervención familiar. *RTS, Revista de Treball Social*, 131, 114-118. Barcelona: Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social de Catalunya.

Ideologia de control social com ho va ser en el seu moment el concepte de policia; Donzelot descriu el concepte com la proliferació de tecnologies polítiques que actuaran sobre el cos, la salut, les maneres d'alimentar-se i d'allotjar-se, les condicions de vida, sobre tot l'espai quotidià a partir del segle XVIII als països europeus. Amb el temps el concepte (carregat de bones intencions) ha pres significacions associades a la repressió.

Veiem com l'estat del benestar es conforma de processos paral·lels; un estat tutelar pot arribar a negar l'existència de la família, esborrar-la, eradicar-la, en nom de la salut i la protecció dels seus membres. Un estat tutelar sempre farà prevaler que l'ésser humà funcioni per sota de les seves possibilitats. El que és privat es fa públic, i aquí comença la crisi mal anomenada *familiar*, ja que la desaparició d'allò que és privat no és una crisi, és l'agonia de la família, i amb ella la institució que possibilita els llaços socials.

Per tant, un dels riscos més importants de la intervenció familiar és generar, allà on es pretén donar un suport, una fractura que impedeix que existeixi per si mateixa i desplegui la funció per a la qual s'ha creat (la socialització dels seus membres). Amb l'intervencionisme en la família se certifica la posició de debilitat en la qual aquest ha deixat la família. "La familia acosada y colonizada no puede cumplir la función para la que fue creada" (Rey, 1994).

Els efectes de l'assistencialisme

Un exemple d'això el trobem en els efectes que per a una mare va tenir el fet que els serveis socials li imposessin l'ajuda d'una treballadora familiar al domicili.

Davant d'uns incidents que alarmen la tutora de l'escola de la filla petita de la Marta (blaus a la cara dues vegades consecutives) i la irrupció d'indicadors, com més irritabilitat, agressivitat i tristesa, els serveis socials decideixen apropar-se al domicili per observar l'atenció que reben les dues filles de la Marta i oferir suport.

La informació de l'escola arriba als serveis socials, mentre el nucli familiar està en seguiment, ja que la Marta té una disminució psíquica lleu i exerceix amb dificultat algunes tasques relatives a l'atenció de les seves filles. Es pot destacar que en aquells moments la Marta es troba en una situació que podem qualificar de *sota sospita* (ja que la seva mare, que li donava un important suport en l'atenció de les seves filles, havia mort uns mesos enrere) i en aquestes condicions acullen la informació de l'escola els professionals de serveis socials.

En el transcurs de la intervenció de la treballadora familiar s'observen algunes dificultats en l'organització de les prioritats i bastants problemes per a controlar la conducta capritxosa i desafiadora de la seva filla gran de 12 anys.

Després d'un temps d'acompanyament es va poder constatar com la intervenció dels serveis socials (que inicialment reforça la funció d'autoritat de la Marta per retirar-se posteriorment) va incrementar les dificultats de la mare en la seva funció educativa.

La invasió de l'espai privat de la família i el reforç del paper parental envia un missatge d'incapacitat de la mare, que la desautoritza per exercir la seva funció en un futur.

Assistencial enfront assistencialista

Diferència entre *assistencial* i *assistencialista*. L'assistencialisme col·loca el destinatari en una posició de dependent, l'ajuda és imprescindible però les condicions en les quals es presta impedeixen al subjecte l'adquisició d'autonomia.

L'equilibri entre allò que és privat i allò que és públic en un estat de dret és un repte impossible. Les funcions que abans havia dut a terme la família han estat assumides per l'estat. La funció simbòlica d'autoritat l'ha acaparat el jutge i la seva funció pràctica, el mestre educador. L'exemple més clar el trobem en la funció de protecció, assumida per l'estat. És l'estat de benestar el que, per mitjà del sistema de prestacions socials, garanteix els drets i la protecció social dels ciutadans. Si les atencions i l'autoritat són encarnades per una entitat abstracta com l'estat, amb qui es pot identificar l'infant per assimilar el sentit de l'autoritat? Potser amb persones del món de la ficció mediàtica? (Flaquer, 2001).

A Espanya, la dècada neoliberal dels anys 90 està acompanyada d'un nou discurs sobre el benestar. El creixement econòmic permet dispositius i programes nous que alimenten la idea d'un individualisme triomfant que es tradueix en una fragmentació dels serveis i de l'atenció. La diferenciació de papers professionals s'accentua i el subjecte es converteix en agent i gestor de la seva problemàtica. Els indicadors tendeixen a l'eficiència i l'eficàcia. Els significants econòmics substitueixen els ideològics del benestar (Ubieto, 2009).

El subjecte queda en una situació de desemparament davant de polítiques públiques que basculen entre un cert autoritarisme tecnocràtic i alhora el desistiment de responsabilitats. Així, **l'excés d'intervencionisme** i **assistencialisme** ens mostra el seu revers.

2.2.2. El lloc del saber

Violeta Núñez (2003), en un article referit a la tecnociència i el tecnopoder, investiga sobre la relació que hi ha entre les dificultats que tenen els professionals de les ciències socials en la producció epistemològica i les tecnociències, i sosté com aquestes introdueixen la lògica del mercat en la definició mateixa del dispositiu de saber. Ens trobem en un moment històric en què s'imposa el monopoli de la tecnificació:

> "Se hace necesario hoy más que nunca la reivindicación de una ética que permita al pensamiento y la praxis de la educación no ceder el triunfo al utilitarismo y pragmatismo que vienes siendo reforzados por la hegemonía de los discursos del exceso del nuevo sociologismo y el psicologismo educativo. Discursos hegemónicos y homogeneizantes que amenazan con hacer de la educación social un nuevo campo técnico-pragmático de formas de pensamiento y vida, al amparo de una casual coincidencia con intereses y valores propios del neoliberalismo socio-económico o dominante en el mundo de lo políticamente correcto."
>
> (Garcia Molina, 2003, p. 22)

Vivim en una societat en què tot està calculat i sotmès a la disciplina del coneixement, es fa molt difícil sostenir-se en l'interrogant i en la incertesa. Tot és previsible i, si hi ha dificultats, disposem d'un nombre infinit de prescripcions i protocols que ens indiquen quins procediments hem de seguir davant de cada dificultat. És preocupant el fervor dels professionals i la seva tendència a posar un protocol allà on apareix un buit, un dubte o una dificultat. Aquest s'articula com a dispositiu per a fer la funció de farcit que tapa, obtura... les possibilitats d'interrogar-se, buscar una orientació, fer una feina... S'acaba així la possibilitat de pensar i molt menys de preguntar, quan el saber es transforma en esquemes molt normativitzats en què no hi ha la possibilitat de preguntar.

Aquest aspecte no solament és devastador per a les possibilitats de producció pedagògica dels equips, sinó també per als subjectes de l'educació perquè hi ha un gran risc de quedar atrapat en discursos homogeneïtzants i pràctiques totalitàries.

En aquest sentit el saber està en qüestió, el saber com a procés d'elaboració del professional des d'un discurs determinat. En aquesta línia podem prendre la consideració d'Hebe Tizio en relació amb la distinció entre els conceptes de **regla** i **principi**:

> "mientras la regla intenta dar la medida a la que hay que ajustarse para que las acciones resulten adecuadas, el principio señala un punto de partida, una basis común, que da margen para diversos recorridos. Es la diferencia entre un orden y concierto invariante, un estándar, y la orientación de una práctica."
>
> (H. Tizio 2008. El protocolo y las reglas de la pràctica. Disponible a: http://www.observatoriopsi.com/old/0815.htm)

Podem entendre que la regla fa el protocol i el principi fa el model. Si podem assenyalar aquestes relacions de correspondència, en podem analitzar la vigència i l'efecte en les pràctiques institucionals.

En aquest sentit podem fer l'exercici d'interpretar quines parts dels nostres discursos treballen per orientar les pràctiques i quines parts per reglamentar-les. I si fem un pas més... quins marcs ens serveixen per a aquestes orientacions?

2.2.3. Efectes del saber cientificotecnològic en el camp de la protecció

L'aplicació de protocols per a la detecció, avaluació i actuació de la infància en risc social produeix alguns efectes que repercuteixen en el destí d'infants i adolescents que entren en aquests circuits. Podem considerar-ne alguns:

a) El saber es fragmenta en àmbits per a complir una funció de control social. L'instrument per excel·lència al servei d'aquests models és l'**informe social**, que serveix com a recurs d'investigació de les dinàmiques familiars. A Catalunya, els procediments d'investigació són duts a terme per professionals de diversos camps que substitueixen les funcions del Tribunal Tutelar de Menors de l'any 1980, en el qual el poder judicial passa les competències en matèria de protecció de menors al govern autonòmic. En aquest canvi, el professional es converteix en una mena d'investigador policial que ha d'identificar els nivells de risc dels menors.

Informe social

L'**informe social** té els seus orígens al segle XIX i s'inscriu en un marc en el qual el treball social i la seva funció de retirar infants i reeducar famílies es generalitzen, alhora que la justícia de menors. La seva elaboració no pertany a una disciplina i funció professional específiques, sinó que els diversos professionals de serveis socials i protecció de menors (educadors socials, treballadors socials, psicòlegs i pedagogs) seran els encarregats de l'elaboració.

b) El **saber és de caràcter estadístic**. Les TIC contribueixen a mesurar paràmetres conductuals, actitudinals i socials, amb l'objectiu de classificar els subjectes en categories preestablertes per un protocol. Constitueixen un recurs massiu als protocols estandarditzats i als indicadors de risc social (Ubieto, 2009).

c) Es **fragmenta el subjecte** en fenòmens aïllats, sense connexió. Després es combinen estadísticament per a **generar categories**: risc mitjà, risc alt, fracàs escolar, hiperactiu, inadaptat...

d) Implica una idea de subjecte que actua segons la seva **voluntat** i és culpat i castigat pels **actes**.

e) El **saber no pertany als professionals** sinó que pertany als manuals estàndard (protocols). Proliferen nous perfils professionals per a donar compte de processos d'especialització (integradors socials, terapeutes ocupacionals, acompanyants terapèutics, educadors familiars...).

f) Recopilació de **dades empíriques** que no produeixen cap saber.

Aquest model és un model porós, amb esquerdes en les quals bascula entre els excessos: en alguns casos es decanta envers un intervencionisme fervent i en altres els subjectes queden desprotegits malgrat ser atesos per múltiples professionals.

El cas Alba

Podem analitzar per mitjà d'un cas pràctic la paradoxa que es produeix entre l'intervencionisme i la desprotecció. A Catalunya els maltractaments físics greus patits per una nena de 5 anys l'any 2004 posen en dubte tot el sistema de protecció i destapen les esquerdes d'un sistema que deixa caure nombrosos infants malgrat ser multiatesos. El cas salta als mitjans com el cas Alba i adquireix més transcendència, a part de la gravetat de les lesions, perquè l'Alba i la seva família estan essent atesos per multitud de serveis que havien anticipat l'alt risc, tal com es demostra en l'informe elaborat pel Síndic de Greuges. Entre altres, serveis socials d'atenció primària, CDIAP, el centre de salut mental infantojuvenil, serveis hospitalaris i la Direcció General d'Atenció al Menor.

El **saber interpretatiu com a alternativa** (Ubieto, 2009) permet la substitució de la **lògica descriptiva** (de diversos fenòmens, característiques, indicadors...) per una **lògica explicativa** que permeti establir, segons la lògica de cada cas, construïda des d'un treball interdisciplinari, **hipòtesis** en relació amb els fenòmens observats i orientacions per a les propostes de treball. Els **fets** es converteixen així en dades interpretatives al servei d'una hipòtesi que ordena la mirada i la interpretació i atorga al subjecte un lloc de centralitat. No és un saber que acumula dades, sinó que els interpreta. És un saber que aspira a la transmissió i no a la conclusió.

2.3. Què entenem per protecció a les infàncies?

Tal com planteja Saül Karsz (2007) les definicions estan travessades d'algunes marques que podem considerar, com:

Lectura recomanada

J. R. Ubieto (2009). *El trabajo en red. Usos posibles en educación, salud mental y servicios sociales*. Barcelona: Gedisa.

- **Relativitat històrica**: les situacions que avui considerem maltractaments infantils no van ser així en totes les èpoques, ni actualment s'entenen igual per a totes les capes socials ni respecte de tots els infants. Els serveis disposen d'una ideologia que assenyala una representació del que està permès i del que està prohibit, indicació del que l'infant necessita en relació amb el que el dret prescriu, amb el que les ciències socials expliquen, amb el que la moral vigent preconitza, amb el que l'intervinent s'imagina... Aquesta és una condició de l'horror de les situacions de maltractament: la inscripció de certs comportaments en una xarxa significant per a éssers humans capturats en una història social que escapa al seu control.

- **Relativitat psíquica**: els patiments no són iguals per a tothom: cadascú subjectiva a la seva manera. Però no solament s'expliquen en el cas per cas; no comencen i acaben en cada un. Hi ha una construcció col·lectiva que fa que cada subjecte tingui una vivència personal.

- **Relativitat social**: els valors que acompanyen les diverses formes d'interpretació de la realitat tenen un caràcter lligat a les creences, els posicionaments ideològics i les diverses construccions religioses...

La psicoanàlisi, des de Freud a Lacan, ens adverteix de l'eficàcia del **discurs** com a marc regulador que permet que un subjecte s'insereixi en la realitat, fa la funció de vincle. La seva operativitat es basa en "los efectos de identificación, los efectos de significación y el efecto de goce" que aquest mateix produeix (Ubieto, 2009). Els efectes del discurs són presents en la família, com a lloc de producció de subjectes, però també als diferents llocs des dels quals es pensa i s'actua en relació amb les infàncies. D'aquesta manera, definir quins infants estan en risc social i quins subjectes no ho estan és una frontera difusa que es produeix en l'interior mateix de cada discurs que ho aborda.

2.3.1. Què necessita un infant?

Kant (1808, p. 29) definia les atencions com "las precauciones de los padres para que los niños no hagan un uso perjudicial de sus fuerzas". En aquesta afirmació Kant fa referència a la vigilància que un infant necessita per part d'un adult, per a garantir la seva protecció. Per a Kant, la disciplina, tant com el govern per a Herbart, fan referència al manteniment de l'ordre. Ordre que els homes no troben en la naturalesa i remet al procés de civilització. La disciplina persegueix l'entrada de la infància en l'univers de les regles, en un ordre simbòlic que permetrà al subjecte incorporar-se al món i residir-hi.

Entenem que acompanyar el subjecte en la seva entrada al món d'allò que és simbòlic és una de les funcions fonamentals de la família i que sovint es vulnera o no es compleix en les condicions que possibilitaran que aquests accessos siguin possibles amb unes garanties mínimes. Ho podem constatar quan nombroses famílies no garanteixen l'acompanyament i els límits necessaris perquè els infants comprenguin les regles del joc i hi participin de manera activa. Infants que sofreixen accidents, no van a l'escola...

2.3.2. La infància en risc i la infància desemparada

És obvi assenyalar que quan parlem d'infància en risc el significat del terme en si mateix no ens remet a res concret. És necessari acompanyar-lo d'altres significants que ens permetin contextualitzar el risc i respondre a interrogants com: infància en risc de què? O el risc de la infància des d'on?

- **Infància en risc** és una expressió que utilitzen un ampli conjunt d'institucions per a referir-se a aquella situació en què es troben nens i nenes que viuen immersos en unes condicions de vida que obstaculitzen, perjudiquen o poden perjudicar a curt i mitjà termini el seu desenvolupament normal, com a éssers humans especialment vulnerables.

- **Infància desemparada** es refereix a la figura legal, que considera aquells infants i adolescents sotmesos a maltractaments. Els maltractaments impliquen el tracte que "qualsevol persona, institució o la societat mateixa per acció, omissió o tracte de negligència no accidental priva l'infant o

adolescent dels seus drets, del seu benestar o interfereix o amenaça el seu desenvolupament físic, psíquic i social".

Aquestes categories designen, en l'imaginari col·lectiu, un perfil determinat de subjectes que sofreixen unes mancances o uns maltractaments associats a un conjunt d'indicadors. El veritable risc és assimilar els conceptes a les persones, en lloc d'entendre'ls des de la contingència o la situació transitòria. Al llarg del mòdul farem referència a les **infàncies** (per fugir de l'atribut de conjunt i pensar en una pluralitat d'infàncies) **en situació de vulnerabilitat**.

Noves formes de desprotecció

Paradoxalment, en un moment d'eclosió dels drets de la infància es gesten noves formes de desprotecció. Això no té a veure amb una valoració veritable de la infància sinó amb el tema dels drets, com a vertebrador de la nostra entrada en la postmodernitat, lligat a la fragmentació d'allò que és social i de les reivindicacions de cada grup (Núñez, 1999).

Preocupa ocupar els temps de la infància paradoxalment des d'una desresponsabilització de l'infant sobre el seu estatut i de l'adult respecte al seu lloc d'autoritat.

La infantilització de l'adult i l'esborrament de les diferències respecte al nen constitueixen actualment una forma de desprotecció. Els adults hem dimitit del que Hegel va anomenar *la violència pedagògica*, com a forçament que possibilita el forjament de l'humà en l'infant. Veiem com això s'expressa de manera creixent en dinàmiques de *laissez-faire* o deixar fer i el seu contrapunt, l'autoritarisme.

Hannah Arendt [1954] (2003, p. 279) enuncia com un dels supòsits bàsics referits a la crisi de l'educació la **pèrdua d'autoritat** en la cadena generacional entre adults i infants i destaca com a resultat "niños librados a sí mismos", sense referents adults. Des d'aquesta lògica, els infants deslliurats a si mateixos poden, des de la ingenuïtat total, afartar-se de dolços o posar la seva pròpia vida en perill.

En la mesura que hi ha un adult disposat a ocupar un lloc, es comença a veure la diferència entre un adult i un infant (Ramírez, 2003). És així, quan l'infant pot ocupar el seu lloc d'infant fent el que és propi de la infància. Lidia Ramírez ens ho mostra amb un bonic exemple en el qual dos infants que corren per agredir-se poden començar a jugar quan un adult posa un límit a la seva violència.

2.3.3. Les formes de risc en la intervenció de dispositius d'atenció a les infàncies

La minorització de les infàncies

La diferenciació entre **infància** i **menor** no respon a un criteri descriptiu d'una realitat o situació social, sinó que més aviat es tendeix a constituir com a categoria naturalitzada que diferencia entre les infàncies, que genera tota una sèrie de dispositius que, com es pot intuir, exclouen una de l'altra.

Portada de *La división de las infancias*

La infància és el temps de jugar i créixer, mentre els menors es constitueixen com a camp d'intervenció específica sobre allò que és problemàtic, estigmatitzat, diferenciat (García Molina, 2003).

Cal revelar un costum tan arrelat que ha naturalitzat una situació que produeix efectes de **desigualtat social**. Els nois que juguen al parc són nens... hi ha els nois dels **serveis socials**, dels **centres especialitzats** i dels **centres d'atenció a la infància** (residències anomenades ***CRAE***).

> Ells són els menors que necessiten un tracte diferencial, més que diferenciat. Menors agrupats més que per fer referència a la minoria d'edat, es tendeix a minoritzar el grup atribuït.

El concepte de *menor* té una confluència de sentits que determinen una zona opaca. L'infant designat com a menor carrega amb les representacions d'una infància adjectivada, que s'ha pogut llegir al llarg dels temps sota diferents noms que responen a un ordre classificador. Aquest ordre continua en una operació particular, ja que unifica les dues vessants interpretatives de la llei: **la de protecció i la de sanció**. En el marc de les teories de la minoritat, protecció i càstig són dues cares de la mateixa moneda; castiga/tanca per protegir la infància en perill material o moral. Amb la característica particular que el que se sanciona no seria un delicte, una falta o un crim, sinó un origen social, un estat de situació, una presumpció de potencial delictiu (assignació de perillositat predelictiva), en els quals la gestió punitiva de la pobresa ha fet i fa de punt de partida i horitzó (Frigerio, 2008).

En aquest sentit, podem recordar les marques fundacionals dels sistemes de protecció, lligades a pràctiques de control dels pobres pel seu **potencial de perillositat**.

> En els sistemes jurídics de Catalunya, fa escassament dues dècades, se separa definitivament la funció protectora de la correctora, concretament amb l'entrada de la Llei 37/1991.

Quan ens apropem al treball amb nois tutelats veiem de manera habitual que es produeix un desplaçament: de l'infant que entra a un CRAE com a objecte de protecció, al qual cal garantir unes condicions de vida diferents de les ja existents, a l'infant que es converteix en un ésser sota sospita. És un nen que convoca a la vigilància, per poder prevenir qualsevol repetició del destí familiar. És a dir, els veiem sota la certesa que aquesta repetició es produirà. Un dels focus d'aquesta repetició actualment és el de l'infant amb trastorns. Un exemple en són els anomenats *trastorns de comportament*, que requereixen pràctiques higienicosanitàries amb contenció farmacològica o física per a ser reduïts. Retorna de manera recurrent la relació **infant en perill amb infant perillós**.

El pas per circuits o institucions de protecció no comporta necessàriament la minorització de les infàncies. La pràctica en què es reconeix el subjecte com a portador d'una història particular i els professionals s'ubiquen en una funció que va més enllà de l'assistència i el control, és a dir, poden construir un **discurs educatiu habilitador de noves oportunitats**.

Anomenarem *pràctiques de minorització* les que neguen la inscripció dels subjectes en el teixit social, les que constitueixen en les infàncies una resta i les que ofereixen a les vides no el treball estructurant de la institucionalització, sinó la institucionalització de les vides danyades (Frigerio, 2009).

Les que obliden el subjecte per pensar les diverses maneres de preservar les institucions que els atenen.

El discurs que operi en la institució serà determinant d'una orientació que apunti al control o d'una orientació que apunti a l'oportunitat de noves filiacions per mitjà d'una acció educativa que permeti un tall entre la història heretada i el destí de l'infant.

Els riscos de la separació

Susana Brignoni pren el concepte *desemparament subjectiu*, que acompanya el desemparament social, per explicar que el dany que produeix la **separació** en molts casos és molt més gran que el que produeix la família quan no compleix de manera ideal les expectatives de com s'ha d'atendre un fill, com a ideal representat en l'imaginari social i dels professionals. Per a sortir d'una situació de desemparament el subjecte necessita algú que el protegeixi. Des de la psicoanàlisi s'assenyala la necessitat que aquest altre no sigui anònim.

És aquí on hi ha el veritable risc per al nen, en la falta d'un altre que el sostingui en el pas per les institucions.

Prendre l'infant com a subjecte des d'un lloc no anònim implica tenir en compte la seva família, la seva història. La separació de l'infant de la seva família està en molts casos acompanyada de la negació dels vincles familiars, considerats patològics.

Vegeu també

Podeu consultar l'apartat 1, "Protecció de les infàncies des d'una mirada històrica", d'aquest mateix mòdul.

Les institucions que atenen la infància en situació de desemparament, amb freqüència, posen obstacles perquè els subjectes es facin càrrec de la seva història personal i es produeix una situació paradoxal:

> "ante la ruptura del vínculo familiar el niño cristaliza conductas como forma de enlace en la distancia. La institución pone un límite que permite proteger, pero que también puede abocar al niño a vivir en el peligro que para el supone una ruptura no articulada por la palabra."
>
> (Salzberg, 1995, p. 125)

Lectura recomenada

B. Sazberg (1995). *Los niños no se divorcian*. Logos: Barcelona.

Tal com defineix Frigerio, "el sujeto queda rehén de una historia; poder narrarse de una forma diferente a la que construyó el discurso oficial. Cuando el lugar ofertado conlleva en primer lugar una desafiliación obligada, no voluntaria [...]" (Frigerio, 2008, p. 63).

El treball educatiu constituirà l'oportunitat de nous ancoratges que permetin simultàniament un lloc perquè l'infant pugui construir la seva novel·la familiar i un vincle amb allò que és plural cultural ampli.

3. Els marcs legals

Les lleis esdevenen els marcs reguladors que orienten les diverses obligacions i funcions dels estats, institucions, serveis i professionals. és així com les podem definir com a marc principal de referència per al desplegament de les diverses actuacions professionals. En matèria d'infància pren una rellevància especial la Convenció de drets de l'infant de les Nacions Unides, del 1989.

3.1. Normativa internacional

Entre els textos internacionals més rellevants destaquen:

- **La Convenció de drets de l'infant de les Nacions Unides**, de 20 de novembre de 1989, ratificades per Espanya el novembre de 1990 i incorporada a l'ordenament jurídic intern.

- **La Carta europea de drets de l'infant**, aprovada per la Resolució A-301712/92, de 8 de juliol de 1992, del Parlament Europeu.

3.2. Normativa estatal

El marc jurídic i de garanties a l'Estat espanyol es recull en la Constitució espanyola de l'any 1978, que estableix el dret a la vida i la integritat física i moral (art. 15), a l'educació (art. 27), a la salut (art. 43) i, concretament en l'article 39:

1. Els poders públics asseguren la protecció social, econòmica i jurídica de la família.

2. Els poders públics asseguren també la protecció integral dels fills, iguals davant la llei amb independència de la filiació, i de les mares, sigui quin sigui el seu estat civil. La llei farà possible la investigació de la paternitat.

3. Els pares han de prestar assistència completa als fills tinguts dins o fora del matrimoni, durant la minoria d'edat i en els altres casos en què la llei els hi obligui.

4. Els infants gaudiran de la protecció prevista en els acords internacionals que vetllen pels seus drets.

Les lleis generals que afecten directament la infància, entre altres, són:

- Codi civil (especialment el llibre I i, dins d'aquest, el títol VII (de les relacions paternofilials).

- Llei 21/87, d'11 de novembre, per la qual es modifiquen determinats articles del Codi civil i de la Llei d'enjudiciament civil en matèria d'adopció i altres formes de protecció de menors.
- Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener, de protecció jurídica del menor i de modificació parcial de la Llei d'enjudiciament civil.
- Llei orgànica 10/1995, de 23 de novembre, del Codi penal.
- Llei orgànica 11/1999, de 30 d'abril, de modificació del títol VIII del llibre I del Codi penal (delictes contra la llibertat i indemnitat sexuals).
- Llei orgànica 14/1999, de 9 de juny, de modificació del Codi penal de 1995, en matèria de protecció a les víctimes de maltractaments i de la Llei d'enjudiciament criminal.
- Llei orgànica 1/1982, de 5 de maig, de protecció civil del dret a l'honor, a la intimitat personal i familiar, i a la imatge pròpia.
- Llei orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors.
- Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i deures dels estrangers a Espanya i la seva integració social.
- Llei orgànica 8/2000, de 22 de desembre, reforma de la Llei orgànica 4/2000, d'11 de gener, sobre drets i deures dels estrangers a Espanya i la seva integració social.
- Llei 14/1986, de 25 d'abril, general de sanitat.
- Llei orgànica 8/1985, de 3 de juliol, reguladora del dret a l'educació (LODE).
- Llei orgànica 1/1990, de 3 d'octubre, d'ordenament general del sistema educatiu (LOGSE).
- Llei 7/1985, de 2 d'abril, de bases de règim local.
- Llei 13/1982, de 7 d'abril, d'integració social del minusvàlid.
- Reial decret legislatiu 1/1995, de 24 de març, pel qual s'aprova el text refós de la Llei de l'Estatut dels treballadors.
- Llei 25/1971, de 19 de juny, de protecció de famílies nombroses (si bé gran part del seu contingut ha quedat tàcitament derogat).

El text constitucional, en l'article 148.1 20, faculta les comunitats autònomes a assumir plenitud de competències en matèria d'assistència social, per a la qual cosa es desenvolupen les lleis corresponents referents a la infància.

3.3. Normativa autonòmica

- Llei 11/1985, de 13 de juny, de protecció de menors. Va ser la primera llei dictada pel Parlament de Catalunya una vegada transferides les competències en matèria de protecció de menors. Aquesta llei recull tant aspectes de reforma (en els títols IV i V) com de protecció (títol VI), i s'assignaven totes les matèries al Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.
- Llei 11/1985, modificada l'any 1988 per la Llei 12/1988, de 21 de novembre, actualment es troba completament derogada.

- Llei 37/1991, de 30 de desembre, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció. Aquesta llei té la finalitat de segregar la llei protectora de la reformadora.
- Llei 8/1995, de 27 de juliol, d'atenció i protecció dels menors i dels adolescents i de modificació de la Llei 37/1991. Aquesta llei, posterior a l'aprovació i entrada en vigor de la Convenció sobre els drets de la infància, representa un canvi que orienta l'atenció i la resposta a necessitats de tota la infància en general.
- Llei 9/1998, de 15 de juliol, del Codi de família. Constitueix una de les últimes novetats normatives aprovades pel Parlament de Catalunya que afecta la regulació de la protecció de menors. En aquest text es reflecteixen els aspectes que fan referència a l'adopció i a la declaració de desemparament.
- Llei 8/2002, de 27 de maig, de modificació de la Llei 37/1991, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció, i de regulació de l'atenció especial als adolescents amb conductes d'alt risc social. Aquesta llei disposa la creació d'unitats d'actuació urgent i noves mesures respecte de la població adolescent indocumentada.
- Llei 18/2003, de 4 de juliol, de suport a les famílies. Té la finalitat d'establir les bases i les mesures per a una política de suport i protecció de la família.
- Llei 12/2007, d'11 d'octubre, de serveis socials.
- Actualment la Llei dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència (Generalitat de Catalunya, maig de 2010) té com a objectiu:
  - Arribar tota la legislació catalana sobre la infància i l'adolescència, independentment de si es troba o no en situació de risc o desemparament.
  - Visualitzar l'infant i l'adolescent com a subjecte de drets i oportunitats.
  - Actualitzar la normativa d'acord amb les noves necessitats i circumstàncies socials.

4. Els processos d'actuació

L'encàrrec legal als professionals del treball social està dirigit fonamentalment al compliment de les funcions de **prevenció**, **detecció**, **avaluació** i **intervenció** en les situacions en què es vulnerin els drets bàsics de l'atenció a les infàncies.

4.1. La prevenció dels riscos

Segons la Llei dels drets i les oportunitats de la infància i l'adolescència, es pot identificar el següent:

Lectura recomanada

Model de prevenció i detecció de situacions d'alt risc social en la infància i l'adolescència.
Diputació de Barcelona. Sèrie Benestar Social.

- La **prevenció del risc social** té per objecte les situacions que afecten conjunts de persones de manera global, ja siguin situacions de caràcter territorial, cultural o social, i en les quals hi ha indicadors o factors de risc que poden comportar un perjudici en el desenvolupament o benestar dels infants i adolescents en un futur.

- La **prevenció de la desprotecció infantil** es dirigeix a situacions en les quals es presenten indicadors o factors de risc que mostren la probabilitat que l'infant o l'adolescent pugui quedar en situació de desatenció de les seves necessitats bàsiques en un futur.

Quan es parla de prevenció es defineixen tres nivells diferents:

1) Prevenció primària. Intervencions dirigides a la població general amb l'objectiu d'evitar la presència de factors de risc i potenciar els factors protectors.

2) Prevenció secundària. Intervencions dirigides a la població de risc amb l'objectiu d'atenuar els factors de risc presents i potenciar els factors protectors.

3) Prevenció terciària. Intervencions dirigides a persones que han sofert la situació de risc i amb les quals es pretén millorar la situació, reduir les complicacions i la gravetat de la situació que cal evitar.

Anàlisi crítica

Podem considerar algunes qüestions en relació amb el concepte de prevenció i la posició que els professionals prenem davant del terme.

Prevenir significa incidir respecte d'esdeveniments futurs. L'excés d'intervencionisme sobre les famílies moltes vegades multiplica els efectes d'allò que es pretenia evitar, ja que, en la mesura que defineix els proble-

mes i els construeix des d'una trama discursiva, els atorga un cert lloc i, en conseqüència, un cert efecte de realitat. Quan s'usa el terme *prevenció*, es posen en marxa una sèrie d'operacions, que cataloguen les persones i les assimilen a una categoria. El veritable risc per a aquestes infàncies està en l'efecte d'identificació que produeixen i queda fixada la categoria de risc com una cosa estàtica. Infants que es diu que estan en risc, assimilats per la categoria que els representa.

Aquesta gestió previsiva està acompanyada de **vigilància**, que té els seus orígens en la policia de la família (Donzelot, 1979) i que permet posar-se en un lloc social, anticipa l'emergència d'esdeveniments indesitjables en poblacions estadísticament portadores d'aquests riscos (Núñez, 2003). Reduir a un univers concentracionari (Agamben, 1998) grups poblacionals que han de ser vigilats. Es produeix una operació de simplificació, basada en la relació **causa-efecte**, i es redueixen els problemes a una causa única. És freqüent que els professionals del treball social estableixin el tipus d'analogies: pare alcohòlic – possible risc en la infància; mare maltractada – possible maltractadora...

La prevenció està dirigida als sectors poblacionals més pobres. Així estem en la mateixa circumstància dels inicis del liberalisme, la relació de l'economia amb el control dels més pobres. Una marca funcional de l'higienisme remet a l'associació de pobresa amb "males pràctiques", "degradació". I per això la major part de les famílies dels circuits són pobres.

Remet al discurs higienista que es basa en la creença que prevenir fa possible l'eradicació de comportaments dissocials o moralment incorrectes.

La prevenció pot constituir la base d'unes pràctiques pensades per a identificar i intervenir sobre grups homogenis de població, o la podem plantejar com el conjunt de processos que permetin l'habilitació dels subjectes per a millorar les seves condicions de vida i de vincle social. En aquest sentit podem entendre les pràctiques educatives tant com a habilitadores de noves oportunitats com a accions preventives de futures situacions de risc o perill social.

4.2. La detecció i l'avaluació

Un dels encàrrecs principals que reben els professionals de la xarxa d'atenció a les infàncies és detectar-ne i avaluar-ne les condicions d'atenció. En aquests apartats veurem com se'n preveu el tractament per mitjà de protocols i farem una anàlisi crítica que permeti la reflexió sobre els aspectes que s'hi han proposat.

4.2.1. La detecció

És funció i responsabilitat de tota la "xarxa de responsabilitat pública d'atenció a la infància i l'adolescència" la **detecció**, dins del seu àmbit de treball, de totes les situacions en què hi hagi un possible risc de maltractaments en què sigui

necessària una atenció immediata dels dispositius competents. La valoració es farà a partir dels indicadors proposats, adaptats segons l'àmbit de treball de cada servei.

La detecció de situacions de risc representa el requisit necessari perquè es posi en marxa el procés d'investigació del cas. Consisteix a reconèixer o identificar l'existència de situacions sospitoses de maltractament infantil. És possible identificar aquestes situacions si es coneixen els indicadors de desprotecció que assenyalen que l'infant no té satisfetes les seves necessitats bàsiques, o bé la seva integritat física o psicològica corre perill.

Situacions de risc

La detecció de situacions de risc segons el *Protocol comarcal per a la intervenció en xarxa en situacions de risc i/o maltractaments a la infància i a l'adolescència*. Consell Comarcal del Vallès Occidental. (Selecció d'alguns indicadors.)

Els **indicadors de risc** físic, emocional, cognitiu i social són senyals que indiquen el malestar i deteriorament de les relacions familiars i el grau de dany que percep cada un dels seus membres. Els indicadors són unes eines imprescindibles per a la planificació de les polítiques i les actuacions tècniques, tant per a preveure i emprendre accions com per a avaluar altres paràmetres orientatius sobre la situació actual dels infants i els adolescents al territori.

Cada manifestació o pirologia de maltractament infantil porta associats un conjunt d'indicadors que la defineixen i que, en relació amb aquesta, poden classificar el maltractament en lleu, moderat o sever, en funció de la gravetat.

Taula 1. Indicadors físics que es poden observar en el menor

Indicadors físics que es poden observar en el menor	
Maltractament físic	Lesions mucocutànies, hematomes, contusions, ferides incisives...
	Cremades i escaldades.
	Mossegades.
	Alopècia traumàtica.
Maltractament per negligència i abandonament	Conseqüències per negligències en l'alimentació: malnutrició, obesitat, retard en el creixement, raquitisme, anèmies, pal·lidesa.
	Conseqüències de la falta d'higiene a la llar: infeccions recurrents, exposició continuada al fum del tabac.
	Conseqüències de la falta d'higiene corporal: pudor corporal, vestuari inadequat, cabells bruts, polls i llémenes amb freqüència...
	Conseqüències per permanència prolongada fora de la llar amb exposicions climàtiques adverses: pneumònia, hipotèrmia, congelació, cremades solars...

Font: Protocol comarcal per a la intervenció en xarxa en situacions de risc i/o maltractaments a la infància i l'adolescència. Consell Comarcal del Vallès Occidental.

Indicadors físics que es poden observar en el menor	
	Conseqüències per la falta de seguretat a la llar: ingestió de cossos estranys, intoxicacions, accidents...
	Conseqüències per la falta d'atenció mèdica.
Maltractament psicològic	Retard en el creixement "no orgànic".
	Retard en el desenvolupament psicomotor.
	...
Maltractament per abús o per explotació sexual	Dificultat per a caminar.
	Hematomes.
	Hemorràgies genitals.
	...
Maltractament prenatal	Patiment fetal.
	Prematuritat.
	Retard en el creixement intrauterí.
Síndrome de Munchausen per poders	Símptomes clínics persistents.
	Els símptomes clínics no tenen una causa explicable.
	Els procediments terapèutics aplicats no són efectius o tolerats.
Maltractament per explotació laboral i mendicitat	El perpetrador excedeix els límits del que és habitual en el context social dins l'àmbit privat familiar.
	Obliga el menor a fer treballs en condicions de servitud que haurien de ser fets per persones adultes.
	Obliga el menor a practicar la mendicitat sol o fent que l'acompanyi en la seva pràctica.
	El perpetrador excusa la seva actuació en la seva situació familiar.

Font: Protocol comarcal per a la intervenció en xarxa en situacions de risc i/o maltractaments a la infància i l'adolescència. Consell Comarcal del Vallès Occidental.

Taula 2.1. Indicadors de comportament que es poden observar en el menor

Indicadors de comportament que es poden observar en el menor	
Maltractament físic	Manifesta haver patit agressió dels seus progenitors.
	Es mostra cautelós davant del contacte físic amb l'adult.
	Presenta estrès emocional no justificat.
	Té dificultats d'adaptació a les situacions quotidianes.

Indicadors de comportament que es poden observar en el menor	
	...
Maltractament per negligència i abandonament	Pot presentar retards en les adquisicions maduratives i problemes d'aprenentatge.
	Pot presentar retards en el desenvolupament del llenguatge i el vocabulari.
	Mostra destresa escalada per a la comunicació i per a l'adquisició de vincles amb altres infants o amb els adults.
	Mostra immaduresa emocional i té tendència a la fantasia.
	...
Maltractament psicològic	Mostra desconfiança de l'adult.
	Mostra apatia en la relació amb els seus progenitors.
	Presenta una reacció paradoxal d'adaptació fàcil amb els desconeguts.
	És excessivament complaent i passiu.
	Falta de resposta davant dels estímuls socials.
	Pot mostrar inhibició.
	Pot mostrar trastorns en les funcions relacionades amb l'alimentació, el son o el control d'esfínters.
	Pot passar a l'acte (vandalisme, robatoris, agressions...)
	Pot practicar conductes de risc.
	...
Maltractament per abús o per explotació sexual	Pot mostrar canvis sobtats en el comportament.
	Té por de persones i de llocs específics.
	S'aïlla socialment.
	Mostra temor i ansietat en canviar-se de roba davant de diverses persones.
	Pot mostrar trastorns en les funcions relacionades amb l'alimentació, el son o el control d'esfínters.
	Perd la capacitat de concentració.
	...
Maltractament prenatal	Trastorns de conducta i de comportament.
	Problemes i dificultats en l'aprenentatge.
Síndrome de Munchausen per poders	

Indicadors de comportament que es poden observar en el menor	
	A llarg termini pot provocar trastorns emocionals i psicològics.
	Fantasia i fabulació.
	...
Maltractament per explotació laboral i mendicitat	Absentisme escolar.
	Dificultats d'adaptació a la normativa.
	Habilitats de relació social excessives per a la seva edat.
	...

Taula 2.2. Indicadors de comportament que es poden observar en l'adult

Indicadors de comportament que es poden observar en l'adult	
Maltractament físic	Hi pot haver antecedents de maltractaments anteriorment o en altres membres de la família.
	Al·lega traumatismes accidentals de manera sistemàtica.
	Atribueix les lesions a germans o a altres menors.
	Percep el menor de manera significativament negativa.
	...
Maltractament per negligència i abandonament	Ostenta una manca constant de supervisió.
	Manté unes condicions higièniques i de seguretat a la llar perilloses per a la salut del menor.
	Mostra poca preocupació pel seguiment escolar del menor.
	Es despreocupa del seguiment mèdic, de la higiene i de l'alimentació del menor.
	...
Maltractament psicològic	Exhibeix fredor i falta d'afecte en el tracte amb el menor.
	No calma el plor del menor.
	Rebutja verbalment, insulta o menysprea i desvalora el menor.
	Basa les relacions amb el menor en la por o en una disciplina excessivament severa.
	Tolera tots els comportaments del menor sense posar cap tipus de límit.
	Aparta el menor de les interaccions socials.

Indicadors de comportament que es poden observar en l'adult	
Maltractament per abús o per explotació sexual	És habitualment un home, pare, familiar o membre aliè a la família.
	Pot ser excessivament gelós del menor.
	Pot ser violent amb altres membres de la família.
	Se situa com a víctima.
	Pot tenir antecedents de pedofília.
	...
Maltractament prenatal	Rebuig de l'embaràs o indiferència emocional.
	Consum excessiu de tabac.
	Consum de drogues o alcohol.
	...
Síndrome de Munchausen per poders	Habitualment el perpetrador és la mare.
	Sol ser una mare amb un paper de cap de família.
	Sol ser una mare intel·ligent i atenta, que manté bona relació amb el personal sanitari.
	Pot ser una mare amb trastorns freqüents de personalitat i de conducta.
	...
Maltractament per explotació laboral i mendicitat	El perpetrador supera els límits que són habituals en el context social dins de l'àmbit privat familiar.
	Obliga el menor a fer feines en condicions de servilisme que haurien de fer els adults.
	Obliga el menor a practicar la mendicitat.
	...

La valoració dels riscos es fa creuant els indicadors mostrats en la classificació amb alguns criteris que en poden determinar el nivell de gravetat:

- Tipus de maltractament.
- Cronicitat i freqüència.
- Accessibilitat del perpetrador a l'infant.
- Característiques comportamentals del menor. El trastorn conductual en els infants és considerat com un factor que pot precipitar conductes extremes en els assistents.
- Tipus de relació de l'assistent principal amb l'infant.
- Característiques dels pares o assistents principals, com les capacitats físiques o mentals limitades, abús de drogues, adopció d'una conducta violenta o antisocial, etc.
- Característiques de l'entorn familiar. Alts nivells d'estrès són menys protectors.

Així mateix es consideren els factors de protecció següents com a aspectes de la família que poden disminuir els nivells de risc o gravetat de la situació:

- Progenitors que no saben demanar ajuda.
- Progenitors que saben protegir el menor.
- Progenitors amb recursos personals i habilitats.
- Progenitors amb consciència de les dificultats.
- Nucli amb suport familiar adequat.
- Nucli amb suport de la xarxa social informal.
- Nucli amb seguiment intensiu d'institucions.
- Situació socioeconòmica estable.
- Menor autònom amb recursos personals.
- Menor amb suport de l'escola o altres recursos socials.

Anàlisi crítica

En els processos de valoració els indicadors ens donen pistes d'algunes situacions que indubtablement parlen de pràctiques inadequades que requereixen l'atenció dels serveis públics. No obstant això, per a iniciar un procés d'avaluació, ens trobem davant d'una bateria d'indicadors que ens dirigeixen a la valoració d'una situació, i per tant, esdevé un aspecte clau la posició que prenguem davant de les dificultats expressades per subjectes o famílies. En aquest sentit, podem definir dues tendències diferenciades:

1) Prendre un indicador com un estàndard susceptible de tenir entitat pròpia.

2) Prendre cada indicador com a dificultat que respon a una lògica.

1) En el primer supòsit l'indicador pren vida pròpia, de manera que, més enllà de la realitat de cada subjecte sotmès a control i observació, serà la combinació d'indicadors la que comandarà el resultat de la valoració.

Els indicadors poden ser determinants malgrat:

- La seva **ambigüitat**, és així com factors com la inhibició o el trastorn de conducta poden ser indicadors de la tipologia mateixa del maltractament.

- La seva **simplicitat**, referida al model analògic que situa una causa específica en relació amb un efecte: és així com es poden associar les dificultats en els aprenentatges amb un presumpte maltractament psicològic. L'indicador cobra un caràcter de realitat més enllà de la realitat de què està parlant.

- La **imprecisió** de l'indicador que deixa a les mans de la valoració personal (subjectiva i moral en molts casos) del professional la consideració del seu contingut, per exemple, pare amb pocs recursos personals i habilitats. Cada professional pot valorar segons la seva lògica personal que un pare tingui o no els recursos i habilitats suficients per a tenir cura del seu fill.

En la valoració de les situacions familiars, segons els indicadors que estableixen els protocols, podem recordar les característiques de l'objectivisme del segle XVIII i constatar-ne la vigència en l'actualitat:

Vegeu també

Per recordar les característiques de l'objectivisme del segle XVIII, vegeu l'apartat 1, "Protecció de les infàncies des d'una mirada històrica", d'aquest mateix mòdul.

- L'observació del menor per a identificar les marques conductuals que explicitaven la "malaltia familiar". En aquest sentit el control de la conducta era fonamental, ja que la causa de la intervenció remet a la necessitat de control social.

- El saber sobre el subjecte es construeix a partir de la sumatòria d'observacions individuals, des d'una lògica empírica que no requereix constructes teòrics.

- Es parteix d'una relació causa-efecte.

- La possibilitat d'especificar tots els procediments de recollida de dades.

- La total exterioritat de les dades conduirà a pràctiques basades en la vigilància i en la transparència.

2) En el segon supòsit ens referim a la lògica de cada cas però que només pot ser elaborada des del següent:

- Un treball interdisciplinari en què cada disciplina parli sobre el seu objecte de treball.

- Una idea de subjecte en què no tot és controlable ni modificable. Es deixa de banda la seva responsabilitat respecte del que emergeix com a dificultat.

- Una idea de subjecte multidimensionalment organitzat (Ubieto, 2009), que escapa als raonaments de causa-efecte. Entre la causa (social, biològica, psicològica) i l'efecte (conducta, resposta...) hi ha el subjecte en tota la seva complexa dimensió particular.

- Prendre les dificultats com a preguntes, com signes i complexitat, com un ressort per a avançar.

4.2.2. L'avaluació

L'avaluació consisteix a analitzar i estudiar les característiques de l'incident, de l'infant, de la seva família i del seu entorn, amb la finalitat de determinar la situació en la qual es troba l'infant (risc o desemparament) i, en conseqüència, planificar l'actuació que cal dur a terme amb el nen o la nena.

En aquesta fase s'aprofundeix en el coneixement del funcionament de la família i les seves possibilitats d'evolució perquè es faci càrrec de manera adequada de tots els seus membres.

En aquesta fase es valoren els aspectes que ens faran prendre decisions sobre l'ajuda que cal destinar, i també valorar els aspectes de recuperabilitat com a família intacta. En aquesta fase es definirà el **pronòstic** positiu o negatiu en relació amb les funcions parentals i el tractament que necessitin com a família (protocol CCVO).

Enllaços recomanats

Per ampliar informació respecte als continguts dels protocols, consulteu:

www20.gencat.cat/portal/site/dasc/menuitem

http://www.interxarxes.net/html/textos.htm.

Anàlisi crítica

1) El pronòstic com a destí

Podem establir alguns dubtes respecte d'aquest concepte, robat de la medicina, i que és determinant en la definició d'un futur que es prediu *a priori*. Els professionals escriuen el futur dels infants i de les seves famílies en aquests processos. L'acció educativa, assistencial, psicològica no pot afavorir altres futurs possibles? Futurs que no poden ser dicibles *a priori* sinó que són en suspens. En molts casos les famílies no estan en condicions d'atendre els seus fills i les institucions de protecció es fan càrrec d'això, però aquestes decisions no haurien de constituir el lloc d'arribada sinó el lloc de partida per a atendre la situació familiar des dels suports necessaris.

2) La família sota sospita

Una mare és denunciada a la policia pel seu pare perquè se'n va de festa una nit amb la seva parella i deixa els seus tres fills, d'1, 11 i 14 anys, sols. S'activa un circuit immediat de posada en coneixement de la Fiscalia de Menors i la Direcció General d'Atenció a la Infància. Aquestes instàncies sol·liciten als serveis socials que valorin la situació familiar i les condicions d'atenció d'aquests menors. El procediment en aquests casos és fer visites a domicili, contactar amb els centres escolars dels menors i fer entrevistes amb la mare. La mare relata que en la seva infància no havia estat atesa pels seus pares, que la van deixar sota l'atenció de la seva àvia. La relació amb el seu pare (persona denunciant) sempre ha estat molt tensa i conflictiva pels problemes que aquest té amb l'alcohol. Valora que havia sortit alguna nit, però prenent precaucions de deixar els seus fills ben atesos i la petita, adormida. "Dorm tota la nit habitualment; a més, al meu país els infants de l'edat dels meus fills es considera normal que puguin atendre en moments els seus germans". "Jo em vaig fer càrrec sempre dels meus germans petits".

Més enllà de la hipòtesi que puguem elaborar entorn de la interpretació dels fets succeïts, el veritable risc per a aquesta família és que una vegada s'incorpora en el circuit de control de les seves funcions parentals queda en una situació de *sospita* permanent. Qualsevol manifestació dels membres d'aquesta família que es pugui considerar una dificultat quedarà automàticament associada a l'actitud negligent d'aquesta mare. Les dificultats conductuals de l'adolescent o la sexualitat primerenca de la segona filla posen en alerta els professionals responsables del seguiment. Podem afirmar que el professional es guia pels seus prejudicis. Prejudici com a judici previ, com a conclusió, com a saber clausurant (Frigerio, 2007), que tanca les possibilitats d'obrir preguntes.

> "La desaparición de pre-juicios sólo significa que ya no tenemos las respuestas en las que habitualmente nos fundábamos, sin siquiera comprender que en su origen eran respuestas a preguntas. Una crisis nos obliga a volver a plantearnos preguntas y nos exige nuevas o viejas respuestas pero, en cualquier caso, juicios directos. Una crisis se convierte en desastre cuando sólo cuando respondemos a ella con juicios preestablecidos, es decir, con prejuicios. Tal actitud agudiza la crisis y, además, nos impide experimentar la realidad y nos quita la ocasión de reflexionar lo que esa realidad brinda."
>
> (Arendt, 1968, p. 186)

Deixar de banda el prejudici és una manera d'exigir la participació i la coresponsabilitat en la invenció d'una altra manera d'actuar amb el vincle social i, en aquest cas, amb el vincle parental.

Aquest supòsit implica que el professional no és aquell que sap sobre uns fets irrebatibles i el subjecte, el presumpte sospitós, que habitualment menteix per disfressar una situació sancionable i reprovable. Més aviat es tractaria d'obrir un espai per a la interrogació i donar lloc a la paraula del subjecte per a construir una definició conjunta.

Com sosté Karsz (2007), comprendre una definició equival a desplegar la problemàtica que posa en relleu. L'explica una dialèctica en la qual podem esquematitzar dos moments principals que estan, alhora, en tensió, oposats i entremesclats.

- Primer moment. **Investigació** bibliogràfica, investigació empírica. Es va delineant una problemàtica, una manera de pensar el treball social, d'explicar els seus procediments, els seus efectes, les seves institucions... La investigació acredita el caràcter plausible i operatiu de la problemàtica i la situa en un temps i un espai. Tanmateix, per més rigorosa que sigui la investigació, mai no és suficient per a forjar una problemàtica, i menys encara per a garantir-ne la legitimitat. Si el treball d'indagació no és agullonat per **hipòtesis** i construccions teòriques preexistents, relativament establertes i articulades, simplement no té lloc, queda suspès en l'aire. Una problemàtica permet visualitzar certs fets i no uns altres, indueix certes interpretacions i no unes altres.

- El **treball d'invenció**. Definir implica distanciar-se del que apareix com a real, la vocació d'una definició no és coincidir amb el que existeix. Definir implica tornar comprensible el que existeix... però renunciant a la il·lusió que caldria incloure-ho tot. Moviment doble, allunyament i proximitat. La realitat no parla, no diu res; és indispensable interrogar-la gràcies a **hipòtesis** pertinents, que, al seu torn, donaran lloc al **treball deficional**, per a emfatitzar que no estem en presència d'un acte, sinó d'un procés.

Prendre aquestes orientacions ens situa davant del treball d'avaluació des d'una posició i una responsabilitat oposada a la sostinguda des de les propostes protocolaritzades a partir de bateries d'indicadors i factors de risc.

4.3. Els circuits de protecció

La xarxa de protecció infantil és una responsabilitat compartida per tots els elements que la integren (persones, institucions i organitzacions), la qual s'articula per a garantir els drets de la infància.

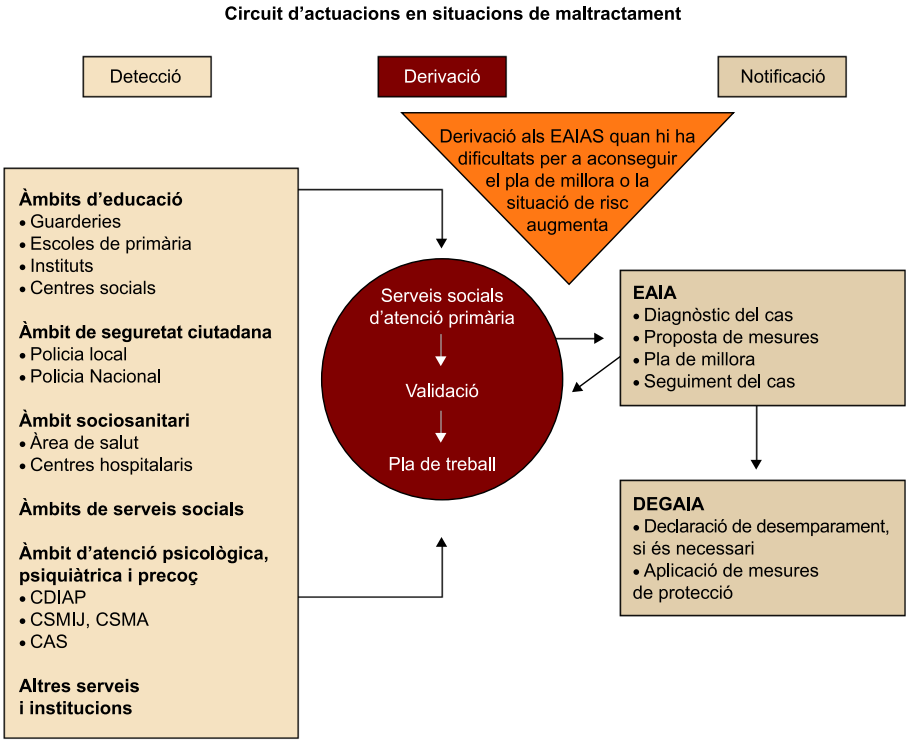

Circuit d'actuacions en situacions de maltractament

La xarxa de protecció s'estructura en diferents **nivells de competència i responsabilitat**:

1) Primer nivell, que inclou:

- Pares o tutors, com a principals responsables de cobrir les necessitats dels seus fills.

- El conjunt de ciutadans i ciutadanes, que poden actuar:
  - Formant xarxes naturals i informals de suport als pares.
  - Posant en coneixement de l'Administració pública aquelles situacions de maltractaments que vulnerin els drets bàsics de l'infant.

2) Segon nivell de serveis normalitzats i generalistes, que inclou:

L'Administració pública, que disposa d'una sèrie de serveis bàsics gratuïts i dirigits al conjunt de la població, l'objectiu dels qual consisteix a garantir la promoció de la qualitat de vida i la satisfacció dels drets fonamentals dels individus. Aquests són, entre altres, els serveis socials bàsics, l'educació, la sanitat, la seguretat ciutadana i la salut mental.

3) Tercer nivell de serveis específics i especialitzats, que inclou:

- Els **equips d'atenció a la infància i adolescència** (EAIA), que intervenen quan els sistemes de protecció anteriors no han pogut garantir els drets bàsics de l'infant la salut i seguretat del qual es troben en un perill greu.

- La **Direcció General d'Atenció a la Infància i Adolescència** (DGAIA), organisme que té atribuïdes les competències en matèria de menors en situació de risc social i té el deure de tutelar els menors desemparats, assumir-ne la guarda en els supòsits establerts per les lleis i executar les mesures de protecció adequades.

5. El treball amb famílies

En el treball amb famílies s'exerceix una responsabilitat professional en representació d'allò que és social, i s'assenyalen les orientacions que responen a certes convencions socials, des d'una posició ètica que respecti la particularitat de cada família i la seva privacitat. Es tracta de desplegar una funció de mediació entre allò que és públic i allò que és privat, entre allò que és social i la família, entre les institucions i els subjectes. Mediació com a posició i com a mètode de treball.

Acceptem que subjectar-se a les lleis socials té a veure amb estar subjecte a les lleis de parentiu, tal com ens ha demostrat Levi-Strauus. El treball social no es pot presentar com la seva alternativa. La llei social per excel·lència és la prohibició de l'incest i aquesta es genera en l'esfera privada, de la família. L'única intervenció possible és la devolució de la privacitat a la família. La intervenció no ha de ser la substitució dels papers sinó el suport a les funcions paterna i materna, a fi que puguin complir la seva funció única i intransferible.

La posició (entre allò que és públic i allò que és privat) en què es desplega la funció professional per a promoure canvis, treballar en la distància justa que permeti un respecte immens a la privadesa de la família i alhora pugui afavorir un espai per a la producció de canvis, tenint allò que és social com a espai de triangulació (Rey, 1997).

El treball esmentat s'ha de centrar en l'oferta de recursos i estratègies de relació, que permetin a la família desplegar la seva funció i exercir les responsabilitats relatives a l'atenció i educació dels seus membres.

6. La funció educativa

La funció de protecció de les infàncies és una funció referida al control social en què participen educadors socials, entre altres professionals. Podem situar les diferents actuacions davant del subjecte de la protecció i el subjecte de l'educació, però en el procés de treball totes dues es creuen i comparteixen llocs.

L'**educació social** no treballa amb el maltractament, ni amb les seves expressions diverses, sinó que treballa per crear **recorreguts nous**. En aquest sentit, l'avaluació no serà del subjecte sinó de les referències que tenen a veure amb els processos de culturització àmplia. És així com l'educador treballa amb el subjecte responsable (dels seus processos d'apropiació i adquisició) i no amb l'infant víctima de maltractaments. En aquest sentit transitar del subjecte com a víctima al subjecte responsable constitueix una de les claus de les propostes educatives.

L'acció social no s'ha de dirigir a qüestionar el vincle amb la seva història o els seus progenitors, sinó a aportar els elements que facilitin que aquest vincle no actuï com a obstacle en el procés de socialització del subjecte.

El treball educatiu s'ha d'orientar en propostes d'apropiació cultural com a via d'obertura del subjecte a altres maneres d'entendre i situar-se al món. Parlar d'elements culturals de mediació significa donar al subjecte l'oportunitat de reescriure la seva pròpia història. Els elements de la cultura (cinema, literatura...) ofereixen una certa distància amb aquests fets que el control social no està disposat a processar ni a permetre que el subjecte pugui processar (Núñez, 2010).

Hem vist com el veritable risc per al subjecte és quedar assimilat a la dificultat social que identifica, per la qual cosa l'acció social conté implícita un risc. "El José és un nen abusat / és un nen traumatitzat".

L'educació requereix partir de la consideració de l'altre com un subjecte el destí del qual és imprevisible, ja que està obert a la contingència, als encontres, a maneres noves de tramitar els malestars subjectius, a la invenció de narratives noves..., i que té en la cultura plural les possibilitats de canvi. És aquí on hi ha la clau del treball educatiu, en l'oferta de noves oportunitats, nous agafadors que permetin als subjectes plataformes envers nous horitzons, futurs nous en els quals es puguin subjectar culturalment i socialment.

7. El treball en xarxa

> "Organizar la red a partir del lugar central que toma el caso y los interrogantes que suscita en los diversos profesionales. Esto implica que la red pueda alojar la particularidad de cada situación, definida en una perspectiva de análisis global (social, familiar, personal...). Esta elección privilegia otro tipo de vínculo entre los profesionales, más centrado en sostener una conversación permanente acerca del caso y sus interrogantes."
>
> (Ubieto, 2009, p. 63)

En el camp de les infàncies és necessària la participació de diversos professionals en la mesura que representen diverses disciplines, discursos i funcions. Sovint trobem una certa confusió en la definició dels límits que possibilitaran que cada professional pugui actuar des de l'especificitat de la seva funció. En apartats anteriors hem vist com el saber és substituït per la lògica de protocols i tècniques, que poden aplicar diversos professionals indistintament. Per exemple, en els equips d'atenció primària dels serveis socials o en els equips d'atenció a la infància i adolescència (EAIA), difícilment es distingeix la funció de l'educador, el treballador social, el pedagog o el psicòleg. El saber respecte del cas es converteix en un saber "totalitzat" en el qual s'esborren les diferències entre disciplines i funcions. És així, en aquest embolic en el qual es perd la funció específica de cada una, que s'esvaeix la possibilitat d'encontre i de producció conjunta.

És precisament al lloc en el qual s'inscriu la diferència entre disciplines on es produeixen les condicions per a una possible producció de treball. En aquest sentit, prenem la noció **d'interdisciplinarietat**, que implica que cada disciplina pot fer les seves aportacions pròpies, d'acord amb la lògica del discurs, però no hi ha totalització possible. Es tracta de retrobar les connexions possibles dels discursos i articular el treball dels professionals envers un projecte comú.

La complexitat del treball amb famílies convoca a la necessitat d'un treball interdisciplinari que doni lloc a espais de trobada per a la construcció d'**hipòtesis**, que, essent comunes, possibilitin el desplegament de diverses funcions de cada professional. És així com es construeix el treball en xarxa.

> La interdisciplinarietat pot treballar si obre espais d'especificitat per a cada discurs i cada professional sap des de quin lloc està parlant, coneix les orientacions de la seva disciplina en relació amb el cas i en coneix els límits.

Podem considerar alguns dels principis del treball en xarxa segons la proposta de J. R. Ubieto (2009):

- Suspendre o qüestionar el que el subjecte porta com a definicions prèvies. Només això ja produeix un efecte sorpresa que pot donar lloc, si sabem callar una mica, a elaboracions del subjecte per a explicar aquest buit, que són també una segona sorpresa per a ells mateixos.

- Els casos no existeixen, es construeixen a partir de la construcció col·lectiva.

- La construcció del cas ha de reposar en l'articulació de la visió global de la situació i dels diferents elements que la componen amb un tracte particularitzat dels subjectes, un per un.

- Emfatitzar com a estratègia les capacitats de la família i els seus membres perquè es facin càrrec de les seves dificultats, les seves solucions pròpies ja inventades. La participació del subjecte i la família, en la seva categoria d'actors, seran condicions necessàries. Aquesta posició central es diferencia de la perifèrica que tenen en el model de la reenginyeria, en què el centre l'ocupen els professionals i els seus dispositius institucionals.

El model de treball en xarxa es proposa amb un pacte entre professionals que consenten al treball amb situacions (subjectes, famílies...) que es pot abordar, que sectoritza el seu treball entorn d'un buit de saber, i l'interrogant és el que impulsa tothom a treballar.

Resum

La concepció de la família com a institució responsable de la socialització dels seus membres té els seus orígens en el pas de l'estat absolutista a l'estat liberal. La intervenció de l'estat en l'espai familiar pren les seves primeres referències en la biopolítica, com a proliferació de les tecnologies polítiques que actuaran sobre el cos, la salut, les maneres d'alimentar-se i d'allotjar-se, l'espai de vida (sobretot l'espai quotidià a partir del segle XVIII). La ciència de la política consisteix, doncs, a regular tot el que es relaciona amb l'estat actual de la societat, consolidar-la, millorar-la i fer de tal manera que tot contribueixi al benestar dels membres que la componen.

S'estableix una mirada nova sobre el cos, que fa possible la seva referència a normes que serviran de suport a un **discurs social** nou. Es va configurant una acció social basada en l'exclusió de l'infant de la font de desviació que constitueix la família. Es constata que la reclusió dels infants abandonats o maltractats es converteix en l'única alternativa possible per a resoldre el problema creixent de la **perillositat social**.

Una mirada a l'actualitat ens permet analitzar la intervenció familiar en el marc de l'estat del benestar i els seus fonaments històrics, legals i ideològics. Més tard hem desplegat els circuits d'atenció a les infàncies, en les seves diverses fases i propostes tècniques de prevenció, detecció, avaluació i actuació des d'una exposició descriptiva fins a una revisió crítica dels seus fonaments i els efectes que produeixen en els subjectes.

Activitats

1. Definiu els principis que fonamenten els orígens de la separació de l'infant de seu medi familiar i feu una anàlisi comparativa amb les mesures que s'adopten en els sistemes de protecció actuals.

2. Descriviu i analitzeu els efectes del saber cientificotecnològic en el camp de la protecció.

3. Trieu una fase dels circuits de protecció i feu els passos següents:

- Busqueu a Internet un protocol dels suggerits en el mòdul i identifiqueu la fase que heu seleccionat.
- Feu un resum descriptiu de la fase seleccionada.
- Feu una anàlisi crítica a partir dels elements aportats en el mòdul.

4. Identifiqueu els orígens de l'informe social i definiu els seus usos actualment.

5. Definiu la funció educativa en relació amb el treball amb les infàncies en situació de vulnerabilitat social.

Bibliografia

Agamben, G. (2003). *Homo Sacer*. València: Pre-Textos.

Agamben, G. (2008). *Què vol dir ser contemporani?* Barcelona: Arcadia.

Arendt, H. (1968). *La crisis de la educación. Entre el pasado y el futuro*. Barcelona: Península.

Arendt, H. (1996). *Entre el pasado y el futuro*. Barcelona: Península.

Aries, P. (1987). *El niño y la vida familiar en el antiguo régimen*. Madrid: Taurus.

ASEDES (2007). *Documentos profesionalizadores*. Barcelona: Asociación Estatal de Educación Social.

Bauman, Z. (2002). *Modernidad líquida*. Madrid: FCE.

Bauman, Z. (2005). *Vidas desperdiciadas. La modernidad y sus parias*. Barcelona: Paidós.

Bauman, Z. (2007). *Els reptes de l'educació en la modernitat líquida*. Barcelona: Arcadia.

Bentham, J. (1984). *El panóptico*. Madrid: La Piqueta.

Bernfeld, S. (2005). *La ética del chocolate. Aplicaciones del psicoanálisis en Educación Social*. Barcelona: Gedisa.

Bolea, E. (2008). La hospitalidad en la escuela. A J. Monseny (Coord.), (2009). *Educar aún... El educador frente a los retos de la enseñanza*. Barcelona: ICE/Horsori.

Brignoni, S. i Esebbag, G. (2007). *¿Qué tratamiento para el sujeto desamparado?* <http://www.observatoriopsi.com/old/0724.htm>

Castel, R. (2004). Encuadre de la exclusión. A S. Karsz. *La exclusión: bordeando sus fronteras*. Barcelona: Gedisa.

Donzelot, J. (1979). *La Policía de las Familias*. València: Pre-Textos.

Duschatzky, S. (2001). *¿Dónde está la escuela?* Buenos Aires: FLACSO Manantial.

García Molina, J. (2003). *Dar la palabra. Deseo don y ética en educación social*. Barcelona: Gedisa.

Equipo Norai (2007). *La inquietud al servicio de la educación*. Barcelona: Gedisa.

Flaquer, L. (2001). *La estrella menguante del padre*. Barcelona: Ariel.

Frigerio, G (2002). *Las instituciones educativas. Cara y ceca*. Buenos Aires: Troquel.

Frigerio, G (2008). *La división de las infancias*. Buenos Aires: Del Estante Editorial.

Goffman, E. (1984). *Internados*. Madrid: Amorrortu-Murgía.

Kant, I. (1983). *Pedagogía*. Madrid: Akal.

Karsz, S. (2007). *Problematizar el trabajo social. Definición, figuras, clínica*. Barcelona: Gedisa.

Lacan, J. (1971). El tiempo lógico o el aserto de certidumbre anticipada. Un nuevo sofisma. A *Escritos 1*. Madrid: Siglo XXI.

Lajonquière, L. de (2000). *Infancia e ilusión (Psico)pedagógica*. Buenos Aires: Nueva Visión.

Larrosa, J. (2003). *La experiencia de la lectura: estudios sobre literatura y formación*. Buenos Aires: Novedades Educativas.

Luzuriaga, L. (1966). *La educación de nuestro tiempo*. Buenos Aires: Losada.

Meirieu, P. (2001). *Frankenstein educador*. Barcelona: Alertes.

Meirieu, P. (2001). *La opción de educar*. Barcelona: Octaedro.

Michéa, J. C. (2002). *La escuela de la ignorancia*. Madrid: Acuarela Libros.

Miller, A. i Milner, J. C. (2004). *¿Desea usted ser evaluado?* Màlaga: Miguel Gómez Ediciones.

Núñez, V. (1990). *Modelos de educación social en la época contemporánea*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias.

Núñez, V. (1999). *Pedagogía Social: Cartas para navegar en el nuevo milenio*. Buenos Aires: Santillana.

Núñez, V. (2003). Entre la tecno ciencia y el tecnopoder: el desafío de mantener abierta la pregunta acerca de las condiciones de producción de la Pedagogía Social y sus efectos. *Revista de Pedagogía Social*, 10.

Núñez, V. (2010). *Models d'acció socioeducativa*. Material didàctics de la UOC.

Orteu, X. (2004). *El diseño institucional para la valoración educativa. Una propuesta guiada por el concepto de lugar. Conferència presentada en el marc de les jornades "El saber de l'educador Social"* Apesc.

Pié, A. (2009). *La pedagogia social instituïda. Notes crítiques sobre les institucions socioeducatives*. Material docent de la UOC. Pedagogia Social.

Platt, A. M. (1969/1982). *Los salvadores del niño o la invención de la delincuencia*. Mèxic: Siglo XXI.

Ramirez, L. (2003). Los niños y los adolescentes de hoy. A H. Tizio (2003). *Reinventar el vínculo educativo. Aportaciones de la pedagogia social y del psicoanàlisis*. Barcelona: Gedisa.

Rey, C. (1994). Intervención familiar. *RTS, Revista de Treball Social*, 131, 114-118. Barcelona: Col·legi Oficial de Diplomats en Treball Social de Catalunya.

Santamaría, U. (1981). El pilluelo de París. *El viejo topo*, 58.

Salzberg, B. (1992). *Los niños no se divorcian*. Barcelona: Logos.

Tizio, H. (2002). Sobre las instituciones. A V. Núñez (Coord.), *La educación en tiempos de incertidumbre: las apuestas de la Pedagogía Social* (p. 207). Barcelona: Gedisa.

Tizio, H. (2004). *El dilema de las instituciones: segregación o invención* [document en línia]. <www.scb-icf.net/nodus/078/VinculosCultura.htm>

Tizio, H. (Coord.). (2005). *Reinventar el vínculo educativo. Aportaciones de la Pedagogía Social y del Psicoanálisis*. Barcelona: Gedisa.

Touraine, A. (2005). *Un nuevo paradigma: para comprender el mundo de hoy*. Barcelona: Paidós.

Ubieto, J. R. (2009). *El trabajo en red. Usos posibles en educación, salud mental y servicios sociales*. Barcelona: Gedisa.

Winnicott, D. W. (1986). *El niño y su mundo externo*. Buenos Aires: Paidós.

Winnicott, D. W. (1990). *Deprivación y delincuencia*. Buenos Aires: Paidós.

Documents i protocols consultats

Protocol d'actuació clinicoassistencial de maltractaments aguts a la infancia [document en línia]. Generalitat de Catalunya. <www.gencat.net/benestar/pdf/maltractaments_infan.pdf>

Protocol d'actuació local envers els infants maltractats i en presumpta situació de desemparament (2007). Ajuntament de Rubí.

Protocol marc d'actuacions en casos d'abusos sexuals i altres maltractaments greus a menors [document en línia]. Document impulsat pel Síndic de Greuges de Catalunya. <www.gencat.net/benestar/pdf/protocol_menors.pdf>